

Мр Оливера Милосављевић

архивски саветник

Међуопштински историјски архив Чачак

olivera032@gmail.com

ЧАЧАНСКА ОКРУЖНА ВОЈСКА У ПРВОМ СРПСКО-ТУРСКОМ РАТУ 1876. ГОДИНЕ

Апстракт: Овај рад представља приказ учешћа чачанске окружне војске у Првом српско-турском рату 1876. године. У њему су приказани формирање и организација чачанских бригада и батаљона, регрутованих у Трнавском, Драгачевском, Карановачком и Студеничком срезу Чачанског округа, њихово наоружање и командни кадар, као и улога коју су имали у оквиру Ибарске војске, којој су припадали. Посебна пажња посвећена је одласку војника Чачанског округа на бојишта и учешћу у биткама на Јавору, Рашкој и главном, Моравском фронту. Истакнути су примери њихове храбрости и јунаштва, али је указано и на повремену слабу дисциплину, избегавања војне обавезе и учестала дезертерства, која су представљала велики проблем целокупне српске војске у овом рату. Циљ рада је анализа доприноса чачанске окружне војске ратним напорима Кнежевине Србије у борби за ослобођење и независност током 1876. године. Иако је Османско царство из рата изашло као победник, улога војника Чачанског округа на Јаворском, Ибарском, а потом и на главном фронту била је значајна, нарочито у сузбијању турске офанзиве ка долини Западне Мораве.

Кључне речи: Чачански округ, војска, Јавор, Рашка, главни фронт, Турска, битка.

***

Према подацима пописа становништва из 1874. године, последњег уочи Првог српско-турског рата, Чачански округ је имао 63.832 становника, што представља 4,71% од 1.353.890 житеља тадашње Кнежевине Србије. У Чачку, окружном центру, живело је 2.290 људи, док су остали становници округа живели у 140 села, груписани у 54 општине и четири среза: Трнавском (9.710 становника), Драгачевском (22.632), Карановачком (16.301) и Студеничком (12.899). У округу су, према овом попису, живеле 11.702 породице, са просечних 5,4 члана по домаћинству.¹

---

1 *Државопис Србије, IX свеска*, Београд, 1879, 122–131.

У складу са територијалном поделом земље и формацијом усвоје-
ном почетком 1876. године, пешадија народне војске Чачанског округа
је уочи ратова с Турском била разврстана у бригаду I класе, бригаду II
класе и батаљон III класе (позива). Класе су се разликовале по старости
обвезника, наоружању и задацима, али ће у предстојећим ратним суко-
бима бити употребљаване у свим видовима борбе. Поред припадника
четири батаљона пешадије I класе, регрутованих у четири среза Чачанског
округа, у саставу Чачанске бригаде I класе налазили су се и један ескадрон
коњице, једна батерија, по једна чета пионира и занатлија, санитарски
вод и комора. Њен командант био је потпуковник Илија Чолак-Антић,
потомак чувеног устаничког војводе Чолак-Анте Симеоновића, а шеф
штаба поручник Драгомир Вучковић. Чачанску бригаду II класе, којом
је командовао мајор Јован Варјачић, сачињавала су четири батаљона II
класе, такође регрутована у четири среза Чачанског округа. Срезови су
давали по један батаљон пешадије I и II класе, те чету коњице, а општине
по чету пешадије. Четама су командовале четовође, батаљоном I класе
официр, а батаљоном II народни старешина, најстарији четовођа. На
челу војника III класе, такође регрутованих по срезовима, за време борбе
стајао је њихов срески старешина.²

Наоружање и техничка опремљеност народне војске у Кнежеви-
ни Србији били су недовољни, застарели и разнородни.³ Док је турска
пешадија поседовала острагуше модернијег система, хенри-мартинијеве
и снајдерове пушке, у српској војсци су једино војници I класе уочи рата
добили острагуше пибодијевог система. Требало је да сви другокласци
буду наоружани гриновачама, а трећекласци спредњачама, али је велики
број војника II класе имало спредњаче различитих типова и калибара.
Поред тога, гриноваче су биле непоуздане, а велика количина оружја

---

2 П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878*, Београд, 1981, 26; С. Ратковић-Костић, *Српска народна војска уочи српско-турских ратова од 1876. до 1878. године*, Ибарска војска у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године. Зборник радова са научног скупа поводом обележавања 120-годишњице Јаворског рата, септембра 1996, ур. Н. Бојовић, Чачак, 1997 (=Ибарска војска), 52–53; Д. М. Петровић, *Ратне белешке са Јавора и Топлице 1876, 1877. и 1878, свеска прва. Догађаји са Јавора 1876*, прир. У. Џонић, Чачак, 1996, 217–218. Чачанска пољска батерија народне војске формирана је 1868, с артиљеријским потпоручником Радомиром Путником као њеним првим командиром, а Чачанска бригада окружне народне војске 1874. године (Р. Ж. Мацаревић, *Чачак уочи српско-турских ратова од 1876. до 1878. године*, Ибарска војска, 63, 66).

3 С. Ратковић-Костић, *нав. дело*, 53.

неисправна и практично неупотребљива.⁴ Пошто ни таквог оружја није било довољно, власти Чачанског округа су пред почетак рата тражиле да се по општинама попишу приватна лица која имају пушке, пиштоље, сабље, јатагане и муницију.⁵ Пушке којима је била наоружана коњица биле су још горе од оних којима је располагала пешадија. То је био један од разлога што се овај род војске у предстојећим борбама на Ибарском фронту показао као потпуно неефикасан, за разлику од турске коњице, наоружане модерним винчестеркама.⁶ Ни лака батерија Чачанске бригаде I класе, која је располагала са четири топа пуњена спреда, није одговарала савременим условима ратовања. Међутим, захваљујући командном кадру и високом степену обучености људства, у почетној фази рата она се показала надмоћнијом од турске артиљерије, чија је посада била невична у руковању модерним круповим остраганима.⁷ Чета пионира Чачанског округа била је наоружана руским спредњачама, као и чета занатлија, и обе су наступале са Чачанском бригадом I класе.⁸ Муниције је недостајало свим родовима војске. Артиљерија није поседовала шрапнеле јер до краја

4 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 216; Б. Богдановић, *Наоружање српске војске у ратовима 1876, 1877. и 1878. године*, Ибарска војска, 266–267.

5 Д. Оташевић, *Јаворски рат у документима једне сеоске општине – заблаћке*, Ибарска војска, 286–287. Списак овог оружја је тражен јер би, како се наводи, „штета била да оно у случају рата нарочито одбране домовине неупотребљено негде на чивилуку [буде] остављено, да га хрђа и прашина напада онда кад би у рукама резерве и слободни чета оно могло да задаје страх непријатељу.” [Међуопштински историјски архив Чачак (=МИАЧ), Суд Општине заблаћке – Заблаће 1839–1918 (=СОЗ), К-3, 1875–1879 (=К-3), акт бр. 1655 од 25. маја 1876, упућен Суду Општине заблаћке од стране начелника Среза трнавског].

6 Према писању учесника рата Јована Јаворца, „наши опет кавалеристи били су излишни по оним брдима и никад нијесу ни ступали у борбу”. [МИАЧ, Лични архивски фонд Јаворац Јован – Чачак 1876–1878 (=ЛАФ ЈЈ), *Цртице из рата 1876–1878*; Љ. Марковић, *Списи Јована Јаворца о Јаворском рату 1876. године*, Изворник. Грађа Међуопштинског историјског архива 4 (1987), 51].

7 Б. Богдановић, *нав. дело*, 270–274; С. Ратковић-Костић, *нав. дело*, 55. Јаворац је писао како је турска артиљерија била „сасвим рђава; гранате јој нијесу палиле а и лоше су гађали. Наша пак артиљерија била је изврсна. [...] И чим би, пошто се ватра увелико развила, турска кавалерија пошла да сијече, наш би топ са гранатом, као да је руком донесеш, разбијао турске колоне и враћао их натраг. То су и Турци опазили па су нам довикивали доцније из шанчева: „Ви вашу коњицу... а ми ћемо наше топције!” (МИАЧ, ЛАФ ЈЈ, *Борба за ослобођење. Ратне успомене Ј. Јаворца и прете М. Бурића*).

8 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 217–218.

ратова, иако наручени на време, нису стигли у земљу, док је пешадија своју муницију често трошила узалуд.⁹

Официрски кадар српске војске био је малобројан, нестручан и неискусан јер је Србија већ шездесет година живела у миру. Народна војска је била бројна, али недовољно обучена у маневру и блиској борби. Њена дисциплина је била слаба, па су и дезертерства у српско-турским ратовима била веома честа.¹⁰ У томе ни чачанска окружна војска није представљала изузетак. Од почетка ратних дејстава па све до краја рата, од локалних власти је захтевано да одбегле војнике хватају и стражарно их спроводе њиховим командама.¹¹ Дезертерства војника све три класе била су најмасовнија у јулу и августу, када је и ситуација на фронту била најтежа, па оснивања сабирних логора, батињања и смртне казне неће заобићи ни чачанске војнике.¹² Много бројнији су, међутим, били примери њихове изузетне храбрости и пожртвованости, те су награђивани новчаним и осталим признањима.¹³

Ратне припреме у Чачанском округу започеле су одмах по избијању херцеговачког устанка 1875. године, а појачане су након његовог ширења на села око Нове Вароши и све чешћих сукоба српских стража с Турцима на јужним границама округа. У пролеће 1876. било је извесно да је рат неизбежан, па су војници I класе наоружани, а део артиљерије пребачен у Карановац. Поред увежбавања војске и коморџија, убрзана је изградња пута Чачак–Ивањица преко Јелице и предузети обимни инжењеријски радови на утврђивању границе на Јавору. Настављено је прикупљање обавештајних података о стању у Рашкој и започето убрзано

9 Б. Богдановић, *нав. дело*, 274; С. Ратковић-Костић, *нав. дело*, 55.

10 С. Ратковић-Костић, *нав. дело*, 51–52, 55.

11 Д. Оташевић, *нав. дело*, 280, 288–290, 292–293, 297.

12 Т. Вукосављевић, *Чачани у српско-турском рату 1876. године*, Зборник радова Народног музеја у Чачку XII (1982), 95–97. Из главног сабирног логора за Јаворски фронт, основаног у Ивањици, у јулу и августу побегао је велики број војника. Бројна документа сведоче о томе како је начелник војне станице у Котражи ухваћене стражарно спроводио назад, одакле су на даљи поступак слати команданту Чачанске бригаде I класе [МИАЧ, Начелство Округа чачанског – Чачак, 1839–1922 (=НОЧ), К-15, 1875–1876 (=К-15), Ф 36].

13 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 97. Тако су, примера ради, указом од 10. октобра 1876. за „особиту храброст и изврсноћ, којом су се, на славу и понос српског имена, одликовали у садањем рату са Турцима, батаљони: Карановачки I класе, Карановачки II класе, Трнавски I класе, Моравички I класе и Пожешки I класе” добили дипломе као знак „владачке признателности и нарочитог одличја за то”. (*Српске новине* бр. 230, 16/28. октобар 1876).

прикупљање и складиштење хране и ратне опреме у неколико главних магацина будућег јаворског и ибарског бојишта. Један од њих је био у Чачку, тадашњем седишту Западноморавске дивизије и штаба артиљеријског пука.¹⁴

У складу са ратним планом и формацијом, војне снаге Чачанског округа налазиле су се у саставу Ибарске војске. У њој се, поред чачанске, налазила ужичка и рудничка окружна војска све три класе, Шабачка бригада I класе и Добровољачки корпус архимандрита Нићифора Дучића. Ибарска војска имала је укупно 31 батаљон, једну пољску, две брдске и три бригадне батерије са по четири топа, два ескадрона коњице и један инжењеријски батаљон. Стављена под команду 76-годишњег генерала Фрања Заха, бројала је 24.000 војника, развучених на широком фронту од Ибра до Дрине. Након измене ратног плана, који јој је давао углавном дефанзивну улогу, главни задатак јој је био да офанзивно наступа према Сјеници и Новом Пазару. Циљ је био да се у Рашкој споји са северним трупама савезничке црногорске војске и тиме Турцима пресече пут ка Босни. Наспрам себе је имала 15.000 турских војника код Сјенице и Нове Вароши под Муктар-пашом и 18.000 војника код Новог Пазара под командом Мехмеда Али-паше.¹⁵

Мада је имала недовољно људства за успешно спровођење офанзиве која јој је стављена у задатак, Ибарска војска је била подељена у три офанзивне колоне и неколико мањих одреда. Чачанска окружна војска, састављена од девет батаљона, дванаест топова и ескадрона коњице, представљала је њену леву колону. Ратни оперативни план доделио јој је задатак да наступи од Рашке ка Новом Пазару, с тим да један одред од три и по батаљона и четири топа, на челу с капетаном Михаилом Илићем, уз Ибар крене ка Митровици.¹⁶

---

14 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 45–48; Д. Оташевић, *нав. дело*, 280–284. Чачанска комора организована је 1875. године у оквиру војно-интендантских припрема за рат. Њен четовођа је био Фердинанд Крен, чачански индустријалац и власник пиваре „Крен”, који ће у току рата постати дивизијски комесар на интендантским пословима (Ј. Дашић, *Финансијско-интендантска делатност и комора у време Јаворског рата 1876. године*, Ибарска војска, 305–309).

15 П. Опачић, С. Скоко, *нав. дело*, 30–31; П. Опачић, *Ибарска војска у Првом српско-турском рату 1876/1877. године*, Ибарска војска, 15, 23; М. Ф. Петровић, *Политичка и војна конвенција Србије и Црне Горе из 1876. године за ослобођење Старе Србије*, Ибарска војска, 32–33; С. Ратковић-Костић, *нав. дело*, 54.

16 П. Опачић, *нав. дело*, 71–72; Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 51; Д. М. Петровић, *нав. дело*, 21. Капетан Илић је, након издате наредбе о мобилизацији, у штабу Ибарске

Наређења за мобилизацију целокупне I класе издата су 9/21. јуна 1876. године, након чега је започела и мобилизација II и III позива.¹⁷ У Чачанском округу вршена је ујурбано, али до почетка рата није завршена, па је настављена и током ратних операција.¹⁸ Какав је био одзив у Чачанском округу није познато, али је сигурно да је и овде, као и у суседном Рудничком, било више покушаја дезертерства и симулација болести.¹⁹ Познат је случај појединих војних обвезника из Миросаљаца у Драгачеву, који су похватани тек у октобру 1876. и преко Ивањице пупућени команданту Чачанске бригаде II класе Јовану Варјачићу.²⁰

Уз мелодију песме „Радо иде Србин у војнике”, Чачанска бригада I класе је 16. јуна, око 6 часова ујутру, из Чачка, са Алвадинског поља, кренула ка Ивањици. Према сведочењу Мите Петровића, „батаљони, упарађени с развијеним заставама, налазили су се напред, а иза њих стајала је коњица, па брдска батерија, и позади занатлиска чета с бол-

---

војске добио задатак да је организује. На тој дужности га је затекла објава рата, па је убрзо постављен за команданта Студеничког батаљона Чачанске бригаде I класе [Н. Станојловић, *Мајор Михаило Илић (1845–1876)*, Ибарска војска, 193].

17 С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић (1854–1881), од бератлије до суверена*, I, Београд, 2024, 396. Датуми у тексту наведени су по јулијанском календару, осим уколико је реч о познатијим догађајима за које се усталило датовање по грегоријанском. Тада су, као у овом случају, наведена оба датума.

18 Ни комора није обавила свој део посла пре првих ратних сукоба. Допремање на фронт хране и осталих потреба за војску је каснило, па су и војници III класе употребљавани за вршење позадинских служби. У Чачку је формирана дивизијска комора, која ће у току рата издавати наређења и руковати свим пословима коморских јединица (Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 51–52; Ј. Дашић, *нав. дело*, 309).

19 Г. Пауновић, *Рудничка окружна војска у српско-турском рату 1876. године*, Ибарска војска, 101. Саморањавање је било један од начина начина избегавања мобилизације. Милија Ђорђевић, војник III класе из Гуче, „ранио је се сам у десну руку зато да не иде у војску”. (МИАЧ, НОЧ, К-15, Ф 36). Исто су чинили и припадници војно-позадинских служби, нарочито коморције (Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 50–52). До саморањавања ће најчешће долазити током рата. О томе каквим су све лукавствима прибегавали војници Чачанске бригаде I класе писао је у свом дневнику и њихов командант, капетан Јован Мишковић: „Да би избегли борбу, рањаве се сами, највише у леву руку (прсте). Један се бајонетом убо. Једног рањеника по четворица воде. Многи се само огребу па представе да су рањави, а неки само прсте вежу. Један је исекао листове на ноzi и умро; неки су исекли прсте. Коњаници секу колане коњима или укују коња да не би вршили службу”. (Ј. Мишковић, *Ратни дневник са Јавора из 1876. године*, Ратни дневници, I, прир. Р. Бојовић, Чачак, 1996, 32).

20 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 50–52.

ничарима”.²¹ Сат времена након што је бригада промарширала кроз варош срдечно испраћена од узбуђене „гомиле старих и младих жена, деце, па и стараца” за њом су кренуле чачанска и рудничка пионирска чета, претходно окупљене на Морави северно од Чачка. Заједно с комо-ром, која их је пратила носећи храну и ствари, пионири су на планини Јелици стигли Чачанску бригаду и придружили јој се. Након пређених 35 километара преко Драгачева и ноћења у Котражи, следећег дана су стигли у Ивањицу, где су логоровали са Ужичком бригадом I класе, док је Рудничка стигла дан касније.²²

Тог дана када је кнез Милан објавио рат Турцима, 18/30. јуна на ивањичкој пијаци извршена је заклетва чачанске војске, а потом је бригадир Чолак-Антић „кратким и одушевљеним говором поздравио војску и упознао са задатком који има српска војска да испуни на бојном пољу”. У Ивањицу је стигла и Чачанска бригада II класе и ова варошица је, са 15.000 војника, изгледала као прави војнички логор.²³ Чачански пионири су са потпоручником Јованом Павлићевићем сутрадан отишли у Рашку, где је пар дана касније кренуо и капетан Михаило Илић са својим Студеничким батаљоном, а 21. јуна и цела Чачанска бригада с коњицом, брдском и мерзерском батеријом, „праћена својом музиком” и јаком кишом. Наредног дана стигли су у Градац, 15 километара од Рашке, где им је прочитана кнежева ратна прокламација. Истог дана је преостали део Ибарске војске напустио Ивањицу и кренуо за Јавор, где ће 24. јуна доћи до првог сукоба с Турцима. Кушићи су постали седиште Ибарске војске и то се, упркос промени дивизијара, неће мењати до краја српско-турских ратова.²⁴

Офанзива целокупне српске војске, осим Ибарске, започета је 20. јуна / 2. јула 1876. године. У Ибарској војсци у борбу су прво ступили Чачани 23. јуна, на делу фронта ка Рашкој. У 4 сата ујутру обе чачанске

21 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 7. Сведок великог броја догађаја о којима пише, Мита Петровић је 1876. године отишао на Јавор са Чачанском бригадом као војни обвезник, вршећи дужност комесара Пионирског одреда. За време Другог српско-турског рата више је радио као ратни сликар (цртач) и писар у Топлици (*Исто*, 225–226, 238).

22 *Исто*, 8–16.

23 *Исто*, 12–17; С. Николајевић, *Белешке једног артиљерца из ратова 1876–1878. године*, Ратни дневници, I, 69.

24 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 17–19, 58; С. Николајевић, *нав. дело*, 69; Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 51.

бригаде кренуле су из Градца у три колоне. Под командом бригадира Чолак-Антића, централна колона, састављена од по два батаљона обе класе, кренула је ка Новом Пазару. Ка Рашкој се упутило њено лево крило, на челу са артиљеријским поручником (ускоро капетаном) Стојаном Николајевићем, док ће с његове леве стране, на крајњем истоку, капетан Михаило Илић предводити одред ка Митровици. Николајевићева колона, коју су чинили Чачанска брдска бригадна батерија и Карановачки батаљон I класе, кренула је низ Градачку реку, преко села Беоца. До мрака је заузела стару српску престоницу Рашку, а затим и турску караулу и ђумрук, натеравши преко 120 турских војника на бекство у Пазар.²⁵ Српска војска није претрпела никакав губитак у овом сукобу, а колика је конфузија у њој владала и на овом делу фронта говори и податак да је у борби учествовао и артиљеријски капетан Никола Стојановић, командир ужичке бригадне батерије, који је овде „случајно пошао са овим одељењем без своје батерије”.²⁶

Извршивши свој задатак, Николајевићева колона се следећег дана, идући левом обалом реке Рашке, сјединила са главном колоном. Ова је претходног дана преко Трнавe стигла у Аниште, где се спојила са Чачанском бригадом II класе и ужичком брдском батеријом. Одложивши напад за један дан, главна колона је код Аништа преноћила, али је те ноћи Драгачевски батаљон на предстражи претрпео ужасне губитке. Његови уморни војници, први пут постављени на мртву стражу испред непријатеља и несвесни у каквој се опасности налазе, након смене су после поноћи наложили ватру и крај ње заспали. Турци су се прикрали и одсекли главу најпре заспалом стражару, а потом и десеторици војника. „Сутрадан било је”, према речима Мите Петровића, „страшно погледати толике лешеве без глава”, па је једанаест младих Драгачеваца постало пример осталим војницима како се не сме понашати на мртој стражи.²⁷

Сједињене 24. јуна, главна и Николајевићева колона су у рано поподне на јуриш освојиле и порушиле турске карауле Голицу и Змијак изнад Борја. Тиме је чачанска окружна војска заузела читаво подручје између Рашке и Новог Пазара, те је преко реке Рашке прешла на турско земљиште. Растројени и без муниције, Турци су у неред побегли у Нови Пазар, али су Чолак-Антић и шеф штаба Вучковић одлучили да их не

25 С. Николајевић, *нав. дело*, 69–71; Д. М. Петровић, *нав. дело*, 59–60.

26 С. Николајевић, *нав. дело*, 71.

27 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 59–61.

гоне, него да на Пазар крену сутрадан. Зато су капетану Илићу послали налог да истог дана пређе Ибар и нападне Кадијачу, утврђени вис на јужној страни Новог Пазара, и тиме пресече његову везу с Митровицом.²⁸

Илић је са својим Студеничким батаљоном I класе и брдском батеријом капетана Илије Павловића већ наступао десном обалом Ибрака Митровици. На Јариње, где је била граница с Турском, стигао је 21. јуна, спојио се са пола Карановачког и два Јошаничка батаљона и све их ставио под своју команду. Сутрадан је прешао границу и уз Ибар стигао у Сочаницу, а наредног дана се код села Кошуте сукобио с пола батаљона низама и петсто Арнаута, натерао их на повлачење и запосео улаз у Ибарску клисуру. Са својом војском је 24. јуна успешно отерао 10.000 Турака и Арнаута из Митровице. Исте вечери је добио налог да пређе Ибар и код Рогозне, јужно од Пазара, пресече митровачко-пазарски пут, како би спречио Турке из Митровице да притекну у помоћ Новом Пазару.²⁹

Чачанска окружна војска је, према сачињеном плану, 25. јуна требало да нападне Нови Пазар у три колоне. Под командом бригадира Чолак-Антића, главна колона, састављена од два батаљона I класе, три батаљона II класе и седам брдских топова, требало је да десном обалом Рашке стигне до Новог Пазара и освоји га. Десна колона, коју је сачињавало пет чета Студеничког батаљона II класе, ескадрон коњице и један брдски топ, имала је задатак да преко виса Соколовице изврши демонстративни напад на Ђурђево ступове пре него што главна колона нападне Пазар. Трнавски батаљон I класе је, као трећа колона, требало да наступа левом обалом Рашке и одржава везу између главне и десне колоне, које су стављене под команду капетана Николе Цветковића.³⁰

Планирани напад на Нови Пазар је, међутим, доживео потпуни неуспех. Капетан Илић није могао да изврши задатак који му је поверен. Оставивши првопозивце Студеничког батаљона на улазу у клисуру, он је са два и по батаљона и три топа прешао набујали Ибар и напао одлич-

28 Исто, 61; С. Николајевић, *нав. дело*, 71–72. О успеху овог дела Ибарске војске у борбама 23. и 24. јуна / 5. и 6. јула *Српске новине* су известиле након вести о бици на која се 24. јуна / 6. јула одиграла на јаворском фронту, не помињући да се ради о Калипољу и тешком поразу Ибарске војске (*Српске новине*, бр. 139, 25. јун / 7. јул 1876).

29 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 65–66.

30 Исто, 62. „Распоред за овај напад био је врло добар, али није онако извршен као што је наређено, а за ово лежи на некоме кривица”, јетко ће касније закључити капетан Николајевић, циљајући на бригадира Чолак-Антића (С. Николајевић, *нав. дело*, 72).

но утврђену Кадијачу. После дуге и жестоке борбе, морао је одступити назад преко Ибра, не могавши се задржати на улазу у клисуру јер су се Студеничани још пре тога повукли на Јариње.³¹ Десна колона, којој се успут грешком придружио Трнавски батаљон, након три и по сата жестоке борбе код Ђурђевић ступова, упркос храброј борби студеничких другопозиваца и капетана Цветковића, морала је да одступи. Трнавски батаљон није ни учествовао у овом боју, а његов командант је напустио своје људе, „повукао се у једну стеновиту јаму и ту се пресавијао, тужећи се на трбобољу”.³² Главна колона је изнад Новог Пазара посматрала борбу код Ђурђевић ступова и слушала ону с Кадијаче, али се није померила с места. Иако је новопазарска посада била ослабљена пребацивањем јаких снага на ова два војишта, вратила се на границу без испаленог метка. Због овако несложног наступања, према речима Мите Петровића, у нашој војсци је „дух почео малаксавати, док је код непријатеља нагло растао.”³³

Следећег дана, 26. јуна, поновљени напад на Нови Пазар завршио се још неславније. У њему је учествовала само артиљерија (топови четири ужичке и три чачанске бригадне батерије) и Чачанска бригада II класе. У 6 часова ујутру започели су борбу против турске предстраже, док је бригадир Чолак-Антић, са виса посматрајући како се главнина турске војске лагано окупља испред новопазарске касарне, наредио брдској батерији да отвори ватру. Топовске гранате, међутим, нису могле дотле да добаце и то је Србе деморалисало а Турке охрабрило, па су око поднева организовали противнапад и натерали српску војску на повлачење. Чим је то видео, Чолак-Антић је скочио на коња и побегао на Борје код Рашке, одакле је гледао како му војска, растројена због његовог напуштања бојишта, „отступа дивљим бекством, иако је непријатељ не јури [...] да је било страшно и погледати”.³⁴ Правдајући свој поступак бекством бригадира, војници једног драгачевског вода отишли су својим кућама, у чему

31 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 66.

32 *Исто*, 62–63; С. Николајевић, *нав. дело*, 72, 75.

33 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 63. Капетан Николајевић тврди да је Чолак-Антић прекасно променио одлуку и по коњанику послао поруку капетану Цветковићу да не креће у борбу пре него што је главна колона не отпочне. То писмо није ни стигло до Цветковића, већ га је Николајевић добио у време кад је битка већ била изгубљена (С. Николајевић, *нав. дело*, 75).

34 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 63–64. „Неки су од војника”, писао је капетан Николајевић, „не имајући кад чекати за прелаз преко ћуприје скакали у Рашку реку и до више појаса газили пошто су их Турци сузбили” (С. Николајевић, *нав. дело*, 76).

их ни шеф штаба није могао спречити.³⁵ Понижени и увређени, нижи официри су исте вечери у тајности донели одлуку да Чолак-Антића и Вучковића свргну с дужности, али је један од њих обавестио бригадира о завери и на тај начин осујетио покушај насилне смене.³⁶

Чачанска војска више није нападала Нови Пазар, а капетан Илић је 27. јуна поново кренуо уз Ибар ка Митровици. Овога пута ишао је преко Камиљаче код Лепосавића како би избегао клисуру. Студеничком батаљону је наредио да у Дрену остане у резерви, док је сам са два и по батаљона и брдским топовима напао јаке турске снаге. Жестока борба пешадије и артиљерије водила се од зоре до поднева, када је српска војска била надомак победе, али је у том тренутку Студенички батаљон, без Илићевог знања и одобрења, прешао на лево крило и напао турски десни бок. Убеђени да су им Турци напали леви бок, српски војници су одмах почели одступати у неред, упркос Илићевим покушајима да их задржи. Исте вечери стигли су на Јариње, па су тиме и офанзивни покушаји леве колоне Ибарске војске били завршени без успеха.³⁷

Након пораза на Калипољу 24. јуна, Ибарска војска се на Јаворском фронту нашла у веома тешком положају. Због тога је Чачанска бригада I класе, по наређењу генерала Заха, 10. јула из Рашке кренула на Јавор како би са осталим трупима 12. јула извршила напад на Сјеницу. Преко планине Голије, пред Суви рт и на Ступску чесму је стигла уочи тог дана и сјединила се с главнином Јаворске војске.³⁸ Сјеничком заповеднику Мехмеду Али-паши у помоћ је из Новог Пазара долазио Дервиш-паша, који је из Митровице кренуо у поход против Црне Горе. Да би спречили његов улазак у Сјеницу пре планираног напада, Чачани су му исте ноћи

---

35 Ови војници су се касније сами вратили на фронт, док је њихов вођа Главоњић ухваћен, послат натраг и стрељан (Д. М. Петровић, *нав. дело*, 64).

36 *Исто*, 64–65.

37 *Исто*, 67–68. Капетан Илић, који је због своје храбрости и борбености предложен за чин мајора, већ 30. јуна добио је налог да своју трупу преда команданту Чачанске војске и дође на Јавор, где је ускоро примио команду над Шабачком бригадом. Двадесетак дана касније, кад је стигао налог да сва шабачка војска крене за Алексинач, Илић је постављен је за команданта Рудничке бригаде I класе (*Исто*, 68; Н. Станојловић, *нав. дело*, 195).

38 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 74. Прелазећи преко Голије, Трнавски батаљон I класе и чета Студеничког батаљона II класе с пионирима, целом брдском батеријом, водом Златиборског ескадрона и четом ужичке III класе, заузеле су и разрушили Османпашину караулу. Потом су, гонећи Турке, Николајевић и Трнавци запалили турско село Брњицу и исте ноћи стигли на Ступску чесму (С. Николајевић, *нав. дело*, 77–79).

послали у сусрет капетана Гајиновића с мањим одељењем пешака и једним топом. План је био да га у Дугој Пољани пресретну и успоре, а да остали за то време заузму и поруше Цмиљевачку кулу на путу Сјеница–Нови Пазар и запоседну висове Суви рт и Лисину.³⁹

У свануће су три српске колоне кренуле према кули. На левом крилу је био Трнавски батаљон под командом капетана Илије Павловића, у центру Драгачевски са Чачанском брдском батеријом, док је на десном Студенички с мерзерском батеријом хитао ка Лисини. Оба карановачка батаљона с пионирима остала су у општој резерви.⁴⁰ У исто време, Турци су кренули у две колоне, од којих је прва требало да прође кроз један теснац и заузме Суви рт, а друга да поседне Лисину. Прву су у теснацу дочекали Драгачевци и батерија, али су, након борбе која је трајала до поднева, Турци почели да их потискују и продиру кроз теснац. Трнавци су их тада напали с леђа, окуражени Драгачевци су се вратили и сви су Турци, опкољени у теснацу, били побијени.⁴¹ Турска колона, која се почела пети уз Лисину, управо запоседнуту од стране Студеничана, дочекана је артиљеријском и пушчаном ватром. Након жестоке борбе и сазнања о томе шта се десило првој колони у теснацу, у највећем нереду побегли су у Сјеницу, гоњени од Студеничана до вароши. У овој борби је, према речима капетана Николајевића, мртвих Турака на бојном пољу остало 234, док су наши имали једног погинулог и 6–7 рањених. Сутрадан је чачанска војска запосела Суви рт и ту се улогорила, а Дервиш-паша, задржан у Дугој Пољани од Гајиновића, с војском је прошао поред њих и ушао у Сјеницу. Наредног дана брдска батерија капетана Илије Павловића упућена је на Делиград.⁴²

Генерала Заха је 14. јула на положају дивизијара заменио Чолак-Антић, најстарији официр у Јаворској војсци, а на његово дотадашње место „команданта Чачанске бригаде и осталих трупа” постављен је капетан Јован Мишковић. У наредним данима скоро цео Јавор је утврђен и извршен је нов размештај трупа, према којем се Чачанска бригада протезала од Лисе до Долова, „скоро два сата у простору”.⁴³ Ратних

39 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 88.

40 *Исто*, 88–89; С. Николајевић, *нав. дело*, 79.

41 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 89.

42 *Исто*, 89–90; С. Николајевић, *нав. дело*, 79–80. *Српске новине* су известиле како су се у борби на Дугој Пољани на нашој страни Студеничани „особито одликовали” (*Српске новине*, бр. 156, 15/27. јул 1876).

43 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 91–94; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 25–26.

дејстава није било све до турског напада 22. јула поподне, када се одиграо вишечасовни бој на Мравипољу. У њему су учествовали Студенички батаљон I класе, чета Карановачког батаљона I и три чете II класе, чета Студеничког батаљона II класе и две чете добровољаца. Поред та непуна три батаљона од 1.200 војника, у борби су дејствовале по два мерзера са Лисе и Боровца. Ни турске снаге, послате у извидницу, нису биле много бројније, а губици су били незнатни на обе стране.⁴⁴

На позив новог дивизијара, остављајући шефа штаба бригаде капетана Вучковића као свог заменика, капетан Мишковић је 24. јула у 7 сати ујутру са архимандритом Дучићем отишао у дивизијски штаб ради договора о предстојећем нападу на Сјеницу. „Тек што стигох”, писао је касније Мишковић, „а дође глас да Турци нападају на наш положај Боровца и Петровца. Одмах се вратисмо”.⁴⁵ Тада је, међутим, било прекасно. Око 15.000 Турака је истог јутра кренуло из Сјенице ка Боровцу, где је било не више од 5.000 чачанских војника. Након преласка Вапе, турска војска се поделила у три дела. Један је отишао десно ка Лисини, где су били Дучићеви добровољци и брдска батерија, други лево, ка Петровцу (српском десном крилу), а трећи, централни, имао је задатак да нападне Боровац и Суви рт. Наспрам себе су имали студеничке и карановачке батаљоне обе класе, Трнавски и Драгачевски батаљон I класе, брдску и мерзерску батерију и два батаљона добровољаца, док су им у помоћ увече стигли Моравички батаљон I и Ариљски II класе и два тешка топа.⁴⁶

Кад су оба турска крила започела борбу, центар је кренуо у напад на Боровац. Десно крило, где су били Трнавски и Драгачевски батаљони I класе и, у њиховој близини, карановачки батаљони обе класе, „борили су се славно”. Међутим, два батаљона добровољаца на левом крилу врло брзо су напустила Лисину, најважнији положај који је бранио приступ Сувом рту, и тиме непријатељу омогућила да Боровцу зађе с левог бока.⁴⁷ Главна турска колона директно је напала Боровац, где су се налазили чачански пионири. „Ускакали су у ров и хватали живе пионире – неки су једва успели да побегну, неки су онде исечени, неки одведени живи”, писао је Мита Петровић, њихов комесар. Да и сама не би била заробљена,

44 Бригадир Мишковић наводи да је на српској страни било седморо мртвих, 31 рањен (од којих само један тешко) и четири нестала (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 26).

45 *Исто*.

46 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 111–112, 117–118; С. Николајевић, *нав. дело*, 80.

47 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 118–119; С. Николајевић, *нав. дело*, 80.

мерзерска батерија одмах је морала да се повуче са Боровца, а за њом и студенички, карановачки и драгачевски батаљони с батеријама. Турска пешадија је током поподнева заузела Суви рт, па потом кренула венцем ка Јавору и стигла до Долова, а српска се скоро у потпуности повукла ка Ковиљу.⁴⁸ Мишковић је тек у 11 сати увече стигао до шанчева иза Братљева, на путу ка Ивањици, где је разместио сакупљене војнике и отпочео утврђивање.⁴⁹ Наредне ноћи, по мраку и веома неприступачном терену, ова војска од око 1.300 бораца преко Равне Горе кренула је ка Јавору, где је стигла 26. јула пре подне, веома уморна и дочекана паљбом турских топова.⁵⁰

Стигавши на Јавор, чачанска војска је одмах запосела положаје код Ограђеника, а брдска батерија се попела се на Василин врх, где је претходног дана стигло 5 великих топова. Са батеријом довученом у утврђење на Вучјој пољани, Дервиш-паша и Мехмед Али-паша су у свануће 26. јула напали српске положаје пред Доловима и натерали најпре Ужичане, а затим Рудничане и Чачане, на одступање ка Јавору. Дивизијар Чолак-Антић је с целокупним дивизијским штабом, тешком артиљеријом, коњицом, комором, рањеницима и болничарима побегао с Јавора на Кушиће, па одатле у Ивањицу, чиме је изазвао додатну забуну међу официрима, војском и народом.⁵¹ Пред зору следећег дана наредио

---

48 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 119–121; С. Николајевић, *нав. дело*, 80–81. Према речима једног младог официра које наводи Мита Петровић, Чачани су се „јуначки борили” од седам сати изјутра до четири поподне. Када су их добровољци својим повлачењем довели у опасност да буду опкољени, они су и тада издржали још два до три сата најжешће борбе. Тек након тога су започели одступање ка Ковиљу, и то „у онаквом реду како доликује само јунацима. Да им је послата помоћ, нити би они отступали, нити би изгубили положај”, закључио је официр, додајући да „ко је гледао, као што сам ја, како су се они јуначки борили, тај им мора признати храброст и поклонити им се”. (Д. М. Петровић, *нав. дело*, 122).

49 Капетан Мишковић наводи да је, од старешина, рањен потпоручник Марко Ћирић и командир Карановачког батаљона I класе, да је било 50–60 мртвих и око 100 рањених војника. Трнавски батаљон I класе је у борбама 23. и 24. јула имао шесторо мртвих и 67 рањених, а Карановачки II класе 24 мртва и 38 рањених. „Да сам се 24. на Боровцу десио”, писао је почетком августа, „извесно или не би Боровац пао или не бих ја жив остао. Нити би својевољци са Лисе одступили да је г. Дучић тамо био” (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 26–27).

50 Ј. Мишковић, *нав. дело*, 28; С. Николајевић, *нав. дело*, 81–82.

51 Ј. Мишковић, *нав. дело*, 28–29; Д. М. Петровић, *нав. дело*, 125–128, 131–138. Након што се сва српска војска повукла на Јавор, „беше се тако измешала, да команданти не могаху наћи своје батаљоне, нити војник своју чету. Тако је трајало до сванућа и тек онда се батаљони поново формираше” (Д. М. Петровић, *нав. дело*, 128).

је да се сва војска одмах повуче с Јавора и одступи ка Ивањици. Петар Борисављевић и Михајло Илић, команданти Ужичке и Рудничке бригаде, то су одлучно одбили, а придружио им се и чачански бригадир, капетан Мишковић. Одлучили су да напусте Јавор, али да нипошто не одступе од Погледа. Њега би бранио Илић, Борисављевић би остао у Кушићима, док би чачанска војска посела Опаљеник и остала у резерви, како би могла да се одмори након узастопних тешких борби.⁵² Прецизан план повлачења, међутим, није постојао, као ни наредба које положаје заузети након одступања. По киши и густој магли, Јавор је 27. јула око 11 сати пре подне напуштен у највећој тишини, па су га Турци заузели око 5 сати поподне, задобивши богат ратни материјал који је српска војска оставила за собом.⁵³

Освојивши Јавор, Турци су одмах пожелели да заузму Поглед са Укоченицом и Чемерницом, одакле би им, преко Катића или Кушића, пут ка долини Западне Мораве био отворен. Зато су већ 28. јула извршили напад на Поглед, али их је ту спремно дочекао капетан Илић с Рудничанима, освајајући сјајну победу након целодневне борбе.⁵⁴ Главнина Чачанске бригаде I класе се за то време налазила на Опаљенику, где су неколико дана пристизали они њени делови који су, разбијени на Сувом рту и растурени у конфузном повлачењу с Јавора, најзад успели да је пронађу. Капетан Мишковић је 28. јула увече добио налог да команду над њом преда капетану Милутину Гарашанину и да се јави у Ивањицу. Дивизијар Чолак-Антић је намеравао да своју кривицу за губитак Јавора свали на њега, али је Мишковић убрзо ослобођен оптужбе и постављен на нову дужност у штабу. Око двеста војника Чачанске бригаде, под оптужбом да су бегунци и кукавице, због касног доласка на Опаљеник кажњени су са по педесет батина.⁵⁵

52 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 128–131.

53 *Исто*, 129–130; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 29–30. Веома потресен због пораза, капетан Мишковић је касније записао: „Три ноћи: одступање са Боровца, пут за Јавор са Ковиља и одступање са Јавора нећу никад заборавити (блејање оваца, дрека деце, вика војника, звука оружја)...” (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 31).

54 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 144–145. После велике победе на Погледу, капетан Илић је стекао глас најспособнијег српског официра, па је убрзо добио чин генералштабног мајора и постао командант Ужичке бригаде II класе (Н. Станојловић, *нав. дело*, 197).

55 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 148–151; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 31–32. У својој писменој изјави од 1. августа Мишковић је, поред осталог, упитао дивизијара „зашто је генералштаб те ноћи отишао са целом артилеријом у Ивањицу, не означив бригадама рандеву, а напротив својим доласком произвео код обитаоца узбуђеност

Након заустављеног турског напада на Поглед, на Јаворском фронту наступило је примирје, које ће трајати до 16. августа. Чачанска бригада се са својом батеријом неколико дана задржала на Опаљенику, након чега су се у Ивањици и њеној околини задржале до 19. августа. Тога дана су стигле и преноћиле у Кушићима, да би потом биле упућене на Поглед – батерија да би одатле бранила јаворски пут, а Бригада да би заменила Рудничку, која је послата на Делиград. Спремајући се за одбрану од предстојећег турског напада, чачански пионири су за време примирја радили на утврђивању путева који су из Ивањице преко Мучња водили ка Ариљу, те преко Лисе ка Чачку.⁵⁶ Нови чачански бригадир Гарашанин је одмах по доласку на Поглед, најистуренији положај према Турцима, извршио распоред својих трупа. На левом крилу је поставио Карановачки батаљон I класе, под командом поручника Александра Константиновића фон Шолца, на централном делу (на самом Погледу) Студенички батаљон I класе, на челу са поручником Митом Стојковићем, а на десном крилу Драгачевски батаљон I класе, којим је командовао народни командир Димитрије Јеротијевић. Непосредна резерва ових батаљона био је Трнавски батаљон II класе, под командом капетана Николе Цветковића, а општа на Укоченици Драгачевски батаљон II класе, на челу са Ђорђем Симоновићем. Чачанска брдска батерија капетана Николајевића била је на Погледу, док су на Кадиној стени и Чемерници смештени Трнавски батаљон I класе, под командом Миладина Лишанина, те Карановачки батаљон II класе, под командом потпоручника Симе Петровића. Ужички Ариљски батаљон I класе, којим је заповедао капетан Јеврем Вукосављевић, штитио је мучањски положај.⁵⁷

Након новог неуспелог напада на Поглед, од кога се 16. августа одбранила ужичка војска, Мехмед Али-паша је 21. августа око поднева покушао нови продор на овај положај, где су се овог пута налазили Ча-

---

и застрашеност”. Повређена официрска част није му дозвољавала да прими казну за туђе грешке. „Ако сам крив”, писао је, „ја тражим да се дам војном суду, који ће моју кривицу оценити, јер ми се чини веома тешко да поједине личности оцењују мој рад, који је, по моме уверењу, у многоме коректнији и умеснији него њихов.” У затвору је „због неучтивог и продрзљивог одговора на тражено изјаснење” провео неколико дана, потом је ослобођен оптужби и постављен на нову дужност (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 34, 37, 63).

56 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 76; С. Николајевић, *нав. дело*, 82; Д. М. Петровић, *нав. дело*, 151–152, 164.

57 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 171.

чани.⁵⁸ Нападнутом центру и левом крилу чачанске војске је, након два сата жестоке борбе, у помоћ стигао Трнавски батаљон у резерви, али су Турци тада извршили напад и на десно крило и заузели Јанков камен. Убрзо су продрли и на Поглед, због чега је центар морао да се повуче, па су у борбу из опште резерве уведени Драгачевци другог позива, који су успели да спасу лево крило чачанске војске од опкољавања. У помоћ су са Кушића стигла и два ужичка батаљона II класе, али су Турци у то време на Поглед већ извукли два крупова топа, те су тукли по српским положајима. Потом су стигли на Укоченицу надомак Кушића, где је одступила сва српска војска, осим батаљона одсечених на Кадиној стени. Турци су шенлучили уз музику и паљење ватри све до поноћи, кад им је славље прекинула српска топовска граната.⁵⁹

На хитан позив дивизијара Чолак-Антића, на Опаљеник је са логоровања код Ивањице око сат после поноћи 22. августа стигао Михаило Илић, који је у међувремену постао мајор и командант Ужичке бригаде II класе.⁶⁰ И поред више од дванаест сати хода по неприступачном терену, са три своја батаљона одмах је отишао на Кадину стену. Ту је Јеврем Вукосављевић, капетан и командант Ариљског батаљона, пред зору распоредио три батаљона под својом командом: лево је, на брегу Лисини, био Трнавски батаљон, а десно, на брегу Струговику, Карановачки батаљон, док је Ариљски батаљон као резерва постављен на Чемерници код редута. Турци су ујутру истовремено напали Струговик и Лисину. После 5 сати жестоке борбе, Трнавски батаљон се повукао с Лисине, али је Сима Петровић, командант Карановачког батаљона на Струговику, тамо послао једно своје одељење и спречио Турке да је запоседне. У међувремену му је у помоћ стигао Вукосављевић са својим Ариљцима, али су Турци тада Струговик напали с бока, па су српски војници морали да одступе ка Чемерници, а предвече ка Мучњу. Вукосављевић се увече са својим Ариљцима након краћег одмора вратио на

58 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 169–170. Према процени капетана Мишковића, у бици на Погледу 21. августа Турци су имали десет батаљона, док капетан Николајевић наводи да су били пет пута бројнији од српских снага (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 43; С. Николајевић, *нав. дело*, 83).

59 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 172–174; С. Николајевић, *нав. дело*, 82–83. У борби 21. августа Чачани су имали доста изгинулих и рањених бораца. Њима су, поред бригадних лекара – доктора Јарослава Кужеља и доктора Јована Порубовића – помоћ указивала и двојица руских (Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 71, 79, 106).

60 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 175.

Чемерницу и запосео празан шанац, пошто су се Турци одатле повукли и улогорили на Лисини.⁶¹

Мајор Илић је са своја три батаљона Ужичана око поноћи стигао на Катиће. У договору с Вукосављевићем, издао је налог да Карановачки батаљон II класе поседне Мучањ, а првопозивци Трнавског пут испод Мучња, како би спречили евентуални турски пробој са Чемернице. Затим је са својим батаљонима и чачанском брдском батеријом похитао на Чемерницу, где је стигао у освит зоре 23. августа, наредивши војсци да се бори на живот и смрт јер је од те битке зависила судбина целе Србије.⁶² Турци су око 6 сати ујутру с Лисине кренули на Чемерницу, и фронтално и с бока, приближивши се на 600 метара од српских положаја. Беспштедна борба, у којој је непријатељ више пута нападао и бивао одбијен, трајала је све до 3 сата поподне, када је српској пешадији и артиљерији понестало муниције. У тој безизлазној ситуацији, катастрофу је спречио потпоручник Сима Петровић, који је с Мучња посматрао окршај и који се, упркос Илићевом наређењу да чува планину, спустио низ мучањске шуме и литице са својим Карановчанима, зашао Турцима с леђа, према Лисини, и преко коњаника затражио и одмах добио Илићево одобрење да их нападне. У помоћ је изненада стигло и једно одељење ужичких трећепозиваца, па су Турци у највећем нeredу побегли у оближњу шуму. Док су их чачански топови гранатама гађали с Лисине, Илић их је у јуришу гонио са Вукосављевићем, али је храбри Рус, како га је Илић оловљавао, том приликом погинуо.⁶³ Битка на Чемерници је трајала до 11 сати увече, када су Турци потиснути на Поглед, а ужичко-чачанска војска стигла до Лисине, где се одморила и први пут тога дана појела мало хлеба.⁶⁴

61 *Исто*, 176–177.

62 *Исто*, 178–179. Капетан Николајевић наводи да је то био први пут да је један српски командант официрима издао „нужну заповест и за наступање и одступање” и да је зато „овако славно борба и испала, што је сваки од г. г. официра знао своју улогу па је тачно и извршио” (С. Николајевић, *нав. дело*, 84).

63 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 179–182; С. Николајевић, *нав. дело*, 84–85. Капетан Јеврем Вукосављевић, који је дошао из Русије да се бори у српско-турском рату, сахрањен је 27. августа на гробљу у Чачку [МИАЧ, *Матична књига умрлих Цркве у Чачку 1874–1877* (=МКУ ЦЧ 1874–1877), бр. 129 у 1876. години].

64 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 183; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 43. Капетан Николајевић наводи како су се Турци одали таквом бекству, да је он сам „два до три нашао мртва, која нигди рањени нису били (Мисирци); дакле су од умора или од страха поцркали” (С. Николајевић, *нав. дело*, 85). Јован Јаворац, учесник битке која „донесе

Током борбе на Чемерници, српске снаге су са Кушића тешком артиљеријом тукле турске положаје на Погледу и Укоченици, покушавајући да спрече њихово утврђивање. Око поднева у напад су кренула и два чачанска батаљона пешадије, оба под командом капетана Вучковића. Након четири сата упорне борбе, у којој су се Карановчани веома истакли, морали су да одступе ка једном потоку. Ту их је од пропасти спасла чета Драгачевског батаљона, коју је Гарашанин, предвиђајући ток борбе, поставио у заклон још раније. Кад су се одатле извукли и поново окупили, као појачање су им стигле две чете Студеничког и две чете ужичког Рачанског батаљона I класе. Поново су кренули у напад, потпомогнут артиљеријском ватром с Кушића, и после кратке борбе отерали Турке с једне косе у близини Погледа. Потом је у 8 сати увече извршен „општи ноћни напад” ужичко-чачанске војске на Укоченицу и Поглед, када су чачанске батаљоне предводили мајор Гарашанин и капетан Вучковић. У великој борби која је трајала до пред зору, потпомогнута војском мајора Илића на десном крилу, ужичко-чачанска војска је успела да заузме и Поглед и Укоченицу, иако се борила против много бројнијег непријатеља.⁶⁵

Решен да искористи тренутни страх Турака и поврати Јавор по сваку цену, без дозволе дивизијара Чолак-Антића, мајор Илић је 24. августа у зору са пет батаљона у две колоне кренуо са Кадине стене на Васиљин врх и Јанков вис, планирајући да у међувремену обезбеди једну батерију и Борисављевићеву помоћ. На Кадиној стени је оставио Трнавски батаљон као заштиту, док је Карановачки повео са собом ка Јанковом вису и истурио га напред. Да би неопажено стигао до циља, две чете Карановчана је предао Сими Петровићу да с њима изврши демонстративан напад пред утврђењем, док је са друге две чете овог батаљона скренуо десно, кришом се пробио кроз густу шуму и непримећен стигао на косу с бока непријатељском утврђењу. Одатле је, почев од пола 9 ујутру, неколико пута покушавао да га освоји, али безуспешно, након чега се повукао у шуму и чекао згодан тренутак за јуриш. Очекивана помоћ с Погледа није долазила, нити му је стигла порука од мајора Борисављевића, написана у сагласности са Гарашанином и Мишковићем, да не предузима напад јер су трупе превише растројене, гладне, уморне и без муниције.

најславнију побједу српском оружју на Јавору у том светом рату за ослобођење и независност”, пише како су Илићеви војници заробили 27 Турака, међу којима и једног „командант-пашу” (МИАЧ, ЛАФ ЈЈ, *Борба на Чемерници августа 1876. године*).
65 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 183–186; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 43.

Схвативши да је остао сâм, око 10 сати је са голом сабљом у руци повео војнике у јуриш ка утврђењу и том приликом погинуо. Колона која је кренула ка Василином вису такође је наишла на јак отпор Турака, а вест о Илићевој смрти је и њу приморала на повлачење, па су се обе поподне вратиле на Поглед.⁶⁶ Јавор је остао у рукама Турака, али је сузбијање њихове офанзиве ка Кушићима и Катићима, који су водили у долину Западне Мораве, представљало велики допринос Ибарске војске ратним напорима Кнежевине Србије.⁶⁷

По свршеној борби на Јанковом вису, 25. августа се дивизијски штаб преселио из Ивањице на Кушиће, где су у већем броју почели пристизати руски официри добровољци.⁶⁸ Чачанска бригада је одатле са својом батеријом 27. августа преко Ковиља кренула да запоседне Ступску чесму и спречи продор Турака ка Кушићима. Тамо је боравила четири дана и сукобила се с једним турским одељењем, али се на Кушиће вратила необављеног посла. Након тога је тринаест њених војника осуђено на смрт због бекства и стрељано 4. и 5. септембра.⁶⁹ Тада је на снагу ступило осмодневно примирје, које је искоришћено за егзерцир и утврђивање положаја на линији Поглед–Мучањ.⁷⁰

Након битке на Чемерници фронт на Јавору је стабилизован, али је на главном, Моравском фронту, српска војска била у тешком стању. Због тога је Чачанска бригада I класе са батеријом Марка Цинцаревића 10. септембра са Јавора форсираним маршем, преко Крушевца, упућена

---

66 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 186–188; 191–193; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 43–44. Команду над Ужичком бригадом II класе преузео је Јован Мишковић, за кога је његов погинули претходник био „војничка звезда прве величине”. Тело мајора Илића пренето је у Чачак, где је 25. августа извршено опело, а два дана касније сахрањено у Београду код Цркве Светог Марка. Његови посмртни остаци касније су пренети на Ново гробље (МИАЧ, МКУ ЦЧ 1874–1877, бр. 125 у 1876. години; Н. Станојловић, *нав. дело*, 200–201).

67 П. Опачић, *нав. дело*, 76.

68 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 194, 196.

69 С. Николајевић, *нав. дело*, 85–86. Киван на Чолак-Антића, Мита Петровић је поводом стрељања дванаесторице војника записао: „Том приликом уништено је дванаест живота, дванаест војника, дванаест домаћина и родитеља... Веома жалостан случај, пун гнушања и презрења... Кога би онда требало убити за ону жалосну борбу на Пазару? А кога за још жалосније напуштање Јавора?” (Д. М. Петровић, *нав. дело*, 195).

70 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 196.

у Делиграду.⁷¹ Одмах по приспећу, команду над њом је преузео мајор Свезозар Хаџић, Чачанин који је и пре рата био командант те јединице.⁷² На левој обали Јужне Мораве, у централном делу корпуса пуковника Ђуре Хотватовића и под командом пуковника Клиндера, Чачански првопозивци су већ 16/28. и 18/30. септембра учествовали у две велике битке на Кревету. Српска војска успела је да потисне Турке и оствари стратегијске добитке, али су губици у људству били велики.⁷³

Након одласка Чачанске бригаде I класе на главни фронт, три батаљона II класе остала су на Кушићима, док је на Ковиље дошао део Трнавског батаљона III класе, са задатком да чува леви бок и пут који се са Ступске чесме спушта ка Ивањици. Николајевићева батерија је упућена на Чемерницу, где је остала до 20. септембра, када је стигла на Поглед.⁷⁴ На левом крилу фронта, под командом мајора Јована Варјачића, положаје од Јавора до Рашке држали су батаљони Студеничана II и III класе, брдска батерија, добровољци и занатлијска чета. Овде су ратне операције сведене на минимум и један од ретких сукоба одиграо се 18. октобра. Тога дана су Турци из Новог Пазара напали Соколовицу и Цоковиће, али нису успели да их освоје, па су се вратили.⁷⁵

Иако је Ибарска војска веома ослабљена слањем великог броја трупа на моравско бојиште, њене борбе су настављене 27. септембра, када је руски потпуковник Биљев, на своју руку и безуспешно,

71 Мита Петровић тврди са су чачански првопозивци напустили Кушиће 8. септембра, али капетан Николајевић и Мишковић, који је 9. септембра постао мајор и шеф штаба Ибарске војске, наводе да су то учинили два дана касније (Д. М. Петровић, *нав. дело*, 197; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 47; С. Николајевић, *нав. дело*, 86).

72 Мајор Хаџић је био први српски официр који је, рањен у борби с Турцима, стигао на завојиште. До доласка чачанских првопозиваца на главни фронт био је на челу Ђупријске бригаде I класе (В. Ђорђевић, *Српско-турски рат. Успомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године*, I, Ниш, 2021², 47).

73 Доктор Владан Ђорђевић индиректно наводи податак да је чачанска батерија учествовала у првој бици, као и да је у другој мајор Хаџић у саставу Клиндерових трупа имао под својом командом три батаљона у резерви. Један, за који доктор Ђорђевић наводи да је био у предстражама на том положају, највероватније је био четврти батаљон Чачана. Клиндер се, међутим, тога дана борио са три батаљона јер је три послао у помоћ мајору Стевану Биничком из истог корпуса. Иако доктор Ђорђевић не наводи о којим се батаљонима ради, сигурно је да су међу њима били и чачански првопозивци (*Исто*, 499, 522–523; С. Рајић, *нав. дело*, 429).

74 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 197; С. Николајевић, *нав. дело*, 86.

75 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 87, 90.

покушао са Ужичанима да освоји Јавор.⁷⁶ Пре него што је стари руски генерал Симеон Корнилович Новоселов стигао у Кушиће да од Чолак-Антића прими команду над Ибарском војском, на Јаворском фронту је три дана касније започела турска офанзива. У жељи да прикрије да је прави циљ његовог напада освајање Погледа и Мучња, а затим и целе западноморавске долине, Мехмед Али-паша је 30. септембра заузео српске положаје на Равној гори и Стенику. У позиционом рату који се овде водио учествовали су делови Трнавског батаљона II класе, Драгачевског батаљона II и III класе и Карановачки батаљон II класе. Турци су потом кренули ка Ковиљу, али је српска војска успела да одбрани ковиљску долину и ивањички пут. Трнавски батаљон III класе се, бранећи положаје Ступске чесме, веома истакао својом храброшћу.⁷⁷ После непрекидне дванаестодневне демонстративне борбе на левом крилу, Али-паша је у свануће 12/24. октобра с главнином своје јаворске војске кренуо на Поглед. Након жестоке целодневне борбе, Турци су га заузели и стигли до Укоченице, али је густа магла, која се није дизала све до примирја, спречила њихово напредовање.⁷⁸

На главном фронту у октобру су се одигравале одлучујуће битке, али учешће Чачанске бригаде I класе у њима није довољно расветљено. Након боја на креветским положајима, Турци су поново покушали да продру у његову дубину, па је од 7/19. до 9/21. октобра дошло до тродневне битке код Великог Шиљеговца. Главни турски удар био је усмерен против Хорватовићеве војске, у којој су се, опет под командом пуковника Клиндера, налазили првопозивци Крагујевачке и Чачанске бригаде. Већ првог дана они су морали да се повуку под снажним нападом Азис-пашине војске. Најпре је растурен Драгачевски батаљон на челу с мајором Аксентијем Јаковљевићем, који је послат као резерва левом Хорватовићевом крилу, а потом је на повлачење принуђен Карановач-

---

76 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 199–201; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 50–51.

77 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 203, 205–206; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 51–53. Капетан Николајевић наводи да се главна борба код Ступске чесме одиграла 13. октобра и трајала до поноћи наредног дана, кад су његови војници вратили изгубљени положај. Остали извори, као и догађаји наредних дана, оповргају тачност његове хронологије (С. Николајевић, *нав. дело*, 86–88).

78 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 206–208. Од 11. октобра потпуковник, Мишковић такође тврди да је турски напад на Поглед и његово заузеће био 12. октобра, док капетан Николајевић наводи да се то догодило наредног дана (Ј. Мишковић, *нав. дело*, 54, 56–57; С. Николајевић, *нав. дело*, 87).

ки батаљон на центру. На месту где је био главни логор, у првој линији резерве, две чете Чачанског батаљона биле су изложене жестоком удару турских граната. Са великим бројем рањеника биле су приморане на одступање, повукавши за собом и две линије резерве. Уследила је борба прса у прса. „Тако су се исто тукли и Чачани”, писао је Владан Ђорђевић. „Поломише кундаке, па се ухватише у коштац с низамима, али на жалост, и они остављени сами себи, морадоше да уступе пред силом” и повуку се на положај над Гревцима. О њиховој храбрости и борбености сведочи и сцена којој је доктор Ђорђевић лично присуствовао, када је затекао Хорватовића код генерала Черњајева, „где с одушевљењем говори о јунаштву Чачана, с очајањем о распрштавању других његових трупа”.⁷⁹ Исте вечери Черњајева је дивизијар Ибарске војске генерал Новоселов депешом молио за помоћ, али му је главнокомандујући одговорио да је због претешког стања на главном фронту то тренутно немогуће. Следећа два дана Турке је нападао Хорватовићев центар, где су свакако били и Чачани, али се битка 9/21. октобра завршила убедљивом турском победом и самовољним одласком с фронта 29 руских официра, међу којима је био и пуковник Клиндер.⁸⁰

Војници Чачанске бригаде I класе учествовали су и у одлучујућој бици Првог српско-турског рата на главном фронту, која се 17/29. октобра одиграла код Ђуниса. Према подацима доктора Ђорђевића, у саставу Хорватовићеве групације код Јастрепца, сасвим одсечене од осталих српских трупа, Чачани су држали положај лево од Крагујевчана. Први турски напад успели су да одбију, али су убрзо морали да се повуку на Здравине, где су се упорно борили до мрака. Тада су са две брдске батерије натерани на одступање, баш као и целокупна српска војска на

79 В. Ђорђевић, *нав. дело*, 547, 549–555.

80 *Исто*, 555–556, 558, 560–562. О учешћу војника из Чачанског округа у бици на Великом Шиљеговцу сведоче и надгробни споменици. На епитафу каплара Василија Јанковића из драгачевске Турице пише да је на Шиљеговцу 7. октобра 1876. године „тешки је рана допао, а умро је у чачанској болници” две недеље касније. У истој бици је погинуо и Драгачевац Лука Коџопеља из Лука, мада је на епитафу наведен погрешан датум (Р. Николић, *Камена књига предака. О натписима са надгробних споменика западне Србије*, Чачак, 2018², 149). Један од војника који су у октобру настрадали на главном фронту био је и Лука Мијаиловић, војник I класе из Балуге код Заблаћа. Смртно је рањен „у првом рату противу Турака на Алексинцу”, дакле на Крвету или код Великог Шиљеговца, па је од последица рањавања умро у болници у Карановцу (МИАЧ, СОЗ, К-3, акт бр. 106 од 10. јануара 1879. године, упућен Суду Општине заблаћке од стране начелника Среза трнавског).

главном фронту. Њено повлачење ка Делиграду и Крушевцу означило је крај рата и пораз Кнежевине Србије.⁸¹

Мада је до ње стигао глас о продору Турака на главном фронту, Ибарска војска је 19/31. октобра покушала да врати изгубљене положаје. У овом нападу су, од војника из Чачанског округа, под командом потпуковника Ђока Влајковића на левом крилу учествовали Трнавци и једна чачанска батерија, али се подухват завршио неуспехом.⁸² Истог дана генерал Игњатијев предао је Турској ултиматум цара Александра II, па је закључено двомесечно примирје на основу *status quo ante bellum*, које је 20. октобра / 1. новембра ступило на снагу. Ратне операције су обустављене на целом ратишту и Ибарска војска је, осим јединица одређених за стражу, кренула кући, а батерије на зимовање ка Ариљу, Пожеги, Чачку и Ужицу. Чачанска батерија је 25. октобра / 6. новембра стигла у Чачак, у којем се сместио и Дивизијски штаб, а наредних дана на Јавору су утврђене демаркационе линије.⁸³ Тачан положај и распоред Чачанске бригаде I класе почетком новембра није познат, али се на основу помена једног њеног батаљона у Јасици код Крушевца може претпоставити да је била распоређена у крушевачком крају.⁸⁴ Ратне операције током Првог српско-турског рата више нису вођене, потписано примирје касније је продужено, а коначан мир потписан је у Цариграду 16/28. фебруара 1877. године.

Поразена у Првом српско-турском рату, Кнежевина Србија је из њега изашла са око 6.000 погинулих и несталих и 9.500 осакаћених војника.⁸⁵ Није познато колико је бораца мобилисано у Чачанском округу, нити колико их је избачено из строја, али се могу извести одређене претпоставке.⁸⁶ Тела највећег броја погинулих остала су на бојиштима, па

---

81 В. Ђорђевић, *нав. дело*, 569, 571–574, 586–588; П. Опачић, С. Скоко, *нав. дело*, 166–169.

82 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 211–213; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 57.

83 Д. М. Петровић, *нав. дело*, 214; Ј. Мишковић, *нав. дело*, 58–59; С. Николајевић, *нав. дело*, 88. Детаљније о дејствима Чачанске брдске батерије у Првом српско-турском рату у: С. Николајевић, *нав. дело*, 100.

84 Т. Вукосављевић, *нав. дело*, 86.

85 Ч. Попов, *Србија у источној кризи 1875–1878*, Историја српског народа, V/1, ур. В. Стојанчевић, Београд, 2000³, 390.

86 Од формирања Чачанског округа 1839. године, број становника стално је растао. Ако се има у виду да је у њему број мушког становништва према попису из 1874. био 32.641, а да их је на крају 1876. године било 32.074, може се претпоставити да је Први српско-турски рат имао одлучујућег удела у опадању тог броја за 567. Поређења ради, у Ужичком округу, који је по површини територије једини био већи од Чачанског,

су им породице у завичају често постављале безгробна камена обележја поред путева.⁸⁷ У црквеним књигама умрлих уписани су само они који су поживели тек толико да стигну до болнице у Чачку или до своје куће.⁸⁸ Други рат са Турском, започет већ крајем 1877, донеће нове жртве, али и територијално проширење и независност Кнежевине Србије 1878. године.

број погинулих, умрлих и несталих војника износио је 787, а у Рудничком, једном од најмањих округа, не испод 300 (*Државопис Србије*, 122–131; *Статистични преглед Округа чачанскога по струци полицијској за 1876. годину*, МИАЧ, НОЧ, К-16, 1877, Ф-4, акт начелника Округа чачанског бр. 186 од 1. фебруара 1877. године; Љ. Поповић, *Учешће и жртве ужичког краја у рату 1876. године*, Ибарска војска, 130–132; Г. Пауновић, *нав. дело*, 109).

87 Први крајпуташ у Србији управо су и подизани у спомен погинулима у српско-турским ратовима (Р. Николић, *Српско-турски ратови на надгробним споменицима*, Ибарска војска, 341).

88 У матичној књизи умрлих Цркве у Чачку уписано је 29 војника из Чачанског округа који су од последица рата умрли у чачанској болници. Од рана задобијених у боју с Турцима умрла су 24 војника. Двојица су рањена „на Рашкој”, односно „на Пазару”, 15 на Јавору, док се за седморицу не наводи место битке. За тројицу је само наведено да су умрли у војној болници, а за двојицу да су преминули од срдобоље. Из Карановачког среза било их је 15, из Драгачевског осморо, из Трнавског шесторо и сви су преминули током 1876, осим двојице која су умрла почетком 1877. године (МИАЧ, МКУ ЦЧ, 1874–1877, бр. 64, 71, 73, 76, 77, 92, 94, 96, 100, 102, 103, 109, 112, 118, 130, 132, 134, 141, 142, 148, 156, 168, 173, 186, 197, 205 и 236 у 1876. и бр. 26 и 49 у 1877. години). За разлику од војника из Рудничког округа, у сачуваним књигама умрлих за Чачански округ пронашли смо само једног који је уписан у књигу сеоске цркве, али се и ту наводи да је умро као рањеник у чачанској болници почетком 1877. године (МИАЧ, МКУ Цркве у Тијању, 1875–1880, бр. 30).

THE ČAČAK DISTRICT ARMY IN THE FIRST SERBO-TURKISH WAR (1876)

Summary:

The Čačak District Army, which fought against the Ottoman Empire in 1876, was recruited from four districts of the Čačak administrative area: Trnava, Dragačevo, Karanovac, and Studenica. It consisted of the Čačak First-Class Brigade, the Čačak Second-Class Brigade, and one Third-Class battalion. The First-Class Brigade comprised four first-class battalions, one cavalry squadron, one artillery battery, one company each of pioneers and craftsmen, a medical squad, and a supply train. While operating on the Javor and Raška Fronts as part of the Ibar Army, it was commanded successively by Lieutenant Colonel Ilija Čolak-Antić, Captain Jovan Mišković and Major Milutin Garašanin. When transferred to the main Morava Front, command was assumed by Major Svetozar Hadžić. The Second-Class Brigade consisted of four second-class battalions and was commanded by Major Jovan Varjačić.

Within the Ibar Army, the Čačak District Army was the first Serbian force to engage the Ottomans, doing so on the Novi Pazar Front on 23 June 1876. On that day, it captured the former Serbian capital of Raška and, on the following day, it seized the entire area up to Novi Pazar, crossing the Raška River onto Ottoman territory. However, both attacks on Novi Pazar ended unsuccessfully, as did attempts by its left wing to advance toward Kosovska Mitrovica.

Due to the deteriorating situation on the Javor Front, the Čačak First-Class Brigade and part of the Second-Class Brigade were redeployed to Javor in July. The remaining second-class units and part of the Third-Class forces remained on the front between Javor and Raška, where one of the few engagements occurred on 18 October, when an Ottoman attack from Novi Pazar was repelled. On the Javor Front, Čačak troops, together with the main body of the Javor Army, took part in several major battles in July—at Lisina, Suvi Rt, Borovac, and Petrovac—but by the end of the month, the Ottomans succeeded in capturing Mount Javor. In August, the Čačak units were defeated at Pogled, yet they made a significant contribution to the victory of Major Ilić and the Užice troops at Čemernica on 23 August and in the recapture of Pogled. The following day, they participated in Major Ilić's independently initiated attempt to retake Javor, which ended with his death. Javor remained under Ottoman control, although the front stabilized. Although positional warfare was conducted there from late September until 19 October, the Ottomans once again captured Pogled.

Owing to the critical situation on the main front, the Čačak First-Class Brigade, together with its artillery battery, was dispatched from Javor to Deligrad on 10 September, where Major Svetozar Hadžić assumed command. By mid-September, as part of Colonel Horvatić's corps, it took part in the three-day Battle of Krevet, which ended without a decisive outcome. In early October, the first-class troops from Čačak also fought in the three-day battle near Veliki Šiljegovac, where they displayed notable bravery. Finally, they participated in the Battle of Đunis on 17 October, in which the Ottomans achieved a decisive victory in the First Serbo-Turkish War. Due to an ultimatum issued by Russian Emperor Alexander II, Serbia concluded an armistice with the Ottoman Empire based on *status quo ante bellum*, which took effect on 20 October. Military operations ceased across the entire theater of war, and the Čačak troops, except for units assigned to guard duty, returned to their homes.

Defeated in the First Serbo-Turkish War, Serbia suffered approximately 6,000 killed and missing and about 9,500 wounded or permanently disabled soldiers. Although the exact number of men mobilized from the Čačak District and the number of casualties it sustained remain unknown, their contribution on the Javor Front and subsequently on the main front was significant, particularly in countering the Ottoman offensive toward the valley of the West Morava River.